

Мартиняк Ю.О.

Спатіалізація як базова характеристика простору політичного

У статті акцентовано на визначенні простору політичного як симбіозу політичної, географічної, соціальної, урбаністичної та культурної складових. Розкрито феномен політичної спатіалізації. Систематизовано підходи до простору політичного за схемою «територія – місце – потік». Визначено головні принципи розуміння просторового виміру політичного, застосування яких до аналізу політичних феноменів може сприяти їхньому переосмисленню у контексті викликів сьогодення.

Ключові слова: простір політичного, спатіалізація, соціальний простір, територія, політична суб'єктивізація.

В статті акцентовано на визначенні простору політичного як симбіозу політичної, географічної, соціальної, урбаністичної та культурної складових. Розкрито феномен політичної спатіалізації. Систематизовано підходи до простору політичного за схемою «територія – місце – потік». Визначено головні принципи розуміння просторового виміру політичного, застосування яких до аналізу політичних феноменів може сприяти їхньому переосмисленню у контексті викликів сьогодення.

место – поток». Определены главные принципы понимания пространственного измерения политического, применение которых к анализу политических феноменов может способствовать их переосмыслению в контексте вызовов современности.
Ключевые слова: пространство политического, спатииализация, социальное пространство, территория, политическая субъективизация.

The article focused on a definition of the political space as a symbiosis of political, geographical, social, urban and cultural components. Disclosed is a phenomenon of political spatialization. Systematic approach to space policy on a "a territory – a place – a stream". Defined the main principles of the political understanding of the spatial dimension, the application of which to the analysis of political phenomena can contribute to their reconsideration in the context of modern challenges.

Key words: political space, spatialization, social space, territory, political subjection.

УДК 32.01:114:316.06

Мартиняк Ю.О.,
аспірант кафедри
теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Питання необхідності осмислення простору політичного яскраво ілюструє цитата П. Сорокіна: «Положення президента Гардінга в геометричному просторі різко змінилося, коли він перемістився з Вашингтона на Аляску, тоді як його соціальне становище залишилося тим же, що і у Вашингтоні. Людовик XVI у Версалі і Микола II в Царському Селі залишалися в тому ж геометричному просторі, хоча їх соціальне становище в один момент круто змінилося» [28, с. 4]. Йдеться про те, що політичний простір й простір політичного не можна зводити ні до виключно географічних вимірів, ні до соціального простору, ні до простору діяльності держави як інституту.

Осмислення простору політичного потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує у собі власне політичну, соціальну, урбаністичну, культурну складові. Власне поняття спатіалізації дозволяє ці складові поєднати. Серед дослідників феномену спатіалізації варто виокремити А. Лефевра, М. Фуко (опосередковано), О. Маршарта. Серед українських дослідників про спатіалізацію згадує Ю. Герман, проте в контексті концептуалізації категорії космічного простору в сучасній геополітичній науці. Серед російських дослідників можемо виокремити О. Тинянову. Тема спатіалізаційних властивостей простору політичного також ґрунтовно артикулюються у межах постмодерних культуральних студій.

Метою статті постає розкриття феномену політичної спатіалізації як базової характеристики простору політичного. Мета зумовлює такі завдання: систематизувати підходи до соціального простору, визначити відмінність політичного простору та простору політичного, окреслити підходи до феномена політичної спатіалізації, визначити типи простору політичного.

Недостатність лише фізичної характеристики простору (а також часу) стала особливо помітною в науці ХХ століття. Низка соціологічних теорій ХХ століття – початку ХХІ століття намагається звести політичне до максимально концентрованих виявів соціального. С. Маккуайр зазначає, що електрифікація міста разом з впровадженням нових транспортних засобів, наприклад, поїздів й автомобілів, і нових медіа, таких як кіно, телефон та радіо, була, мабуть, найбільш наочним проявом паралельного зміщення соціальних відносин простору і часу [11, с. 119]. Д. Мессі зауважує, що уже в 70-х рр. ХХ століття (зокрема й завдяки марксистським студіям) класичним було твердження про те, що простір є соціальним конструктом. Йдеться про те, що простір вже не трактують як попередньо задану субстанцію або незмінну територію, що існувала постійно, натомість специфічна структура простору розглядається як результат соціальних, економічних та політичних процесів. А у 80-х рр. ХХ століття підхід ще більше радикалізувався – не лише простір розглядали як соціальний конструкт, а навпаки, сам соціум трактувався як просторово сконструйований. Тобто «головна відмінність між переконаннями 1970-х й 1980-х (і 1990-х) рр. полягає в тому, що в першому випадку простір досі розглядається як пасивна маса, тобто як результат процесів соціального будівництва, тоді як у другому випадку сам простір бере на себе роль соціального суб'єкта» [23, с. 42].

Що ж до політичного простору, то він апріорі сприймався як такий, що розташовується у межах географічного. Так, якщо Г. Семігін трактує політичний простір як реальну протяжність території, на яку поширюється історично обумовлене політичне

життя або політичний вплив [15], то А. Мельвіль вже вказує на «зжаття простору», коли розмивається прив'язка політичного простору до конкретної території, він перестає трактуватись як територія поліції [13]. Поряд із геополітикою з'являються такі дисципліни, як світознавство (World Studies) та глобалістика (Global Studies), поширюється теза «географія зникла», а замість концепту «час – простір» (Time – Space) виокремлюють «час – швидкість» (Time – Speed), все більше уваги приділяючи категорії часу.

Простір політичного як розрив соціального корелює із соціальним простором. Г. Пушкарьова зазначає, що об'єкти фізичного простору ми сприймаємо візуально, соціальні дистанції ми розпізнаємо лише тому, що володіємо запасом знань про базові принципи організації соціальної реальності [14, с. 167]. Для П. Бурдьє соціальний простір ілюструє відносини розподілу та диференціації у суспільстві: з одного боку, йдеться про соціальну позицію як сконструйовану одиницю соціального простору, з іншого – про соціальну топологію як динамічну структуру простору соціальних відмінностей» [3, с. 49]. Для Р. Аллена ж соціальний простір репрезентує просторові владні диференціали, постаючи простором взаємодії уявного та реального [21].

У найзагальнішому значенні політичний простір визначають через такі властивості: 1) універсальність, здатність впливати на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події; 2) включеність, тобто можливість безмежного проникнення в усі сфери життя; 3) атрибутивність – здатність поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами [6]. Проте такий підхід окреслює політичний простір, визначаючи його через гетерономність та геополітичність як детермінації через незалежний, зовнішній закон та причинність, з одного боку, й визначення взаємодії між класичними інститутами у праксеологічній та більшою мірою технологічній, стратегічно-тактичній площині між політичними акторами, з іншого боку. Очевидно, що простір політичного та політичний простір корелюють між собою, проте не тотожні. З одного боку, політичний простір визначають як такий, що похідний від дій політичних акторів [4], з іншого – політичний простір розглядають ключовим у творенні ідентичностей, коли ідентичності розуміються, як породження специфіки місця у територіальному й соціальному контекстах [8]. Простір політичного не редукується ні до виключно простору здійснення політики певною державою, ні до територіальних вимірів останньої, ні до механізмів взаємодії державних та недержавних акторів. Тобто, якщо простір політики постає простором діяльності суб'єктів політики та визначається межами їхнього впливу, то простір політичного постає простором не політичних суб'єктів, а політичної суб'єктивації, будучи таким чином простором розриву, межевості, тим, де концентрується контингентність, а гегемонійний тип організації співжиття у

такому трактуванні трактується не як інваріант, а як один з можливих. Простір політичного виступає простором розриву. В контексті того, що політика завжди намагається свого роду до самозаперечення, припускаємо, що чим меншим є простір політики, тим більшим стає простір політичного.

Ще раз наголосимо на тому, що простір локалізації політичного – простір меж, де максимально концентровано культурні, цивілізаційні розриви суспільств. З підходу лінгвістичної обумовленості, простір політичного може бути окреслений, з одного боку, комунікативними можливостями акторів чи суб'єктів політики або ж комунікативними суперечностями та розривами в контексті політичної суб'єктивації з агоністичної та антагоністичної точки зору, з іншого боку, простір політичного може бути окреслений як простір загального фрейму розуміння дійсності та простором того, де цей фрейм розривається.

Отже, загалом виокремимо дві передумови трактування простору політичного.

По-перше, йдеться про хорос та топос, тобто простір можна розглядати як сукупність природно даних чи об'єктивно існуючих матеріальних об'єктів і як сукупність ідей і уявлень про нього, виражених в репрезентаціях, переважно дискурсивних. «У першому випадку простір виявляється не більш ніж «контейнером», всередині якого відбуваються соціальні процеси. У другому – виключно культурним/соціальним конструктом, який не має властивостей окрім тих, що ми йому присвоюємо» [10]. О. Маршарт крізь призму мистецького виміру окреслює цю дихотомію таким чином: «мистецтво у публічному просторі» може означати як мінімум дві речі: – з одного боку, у поєднанні з архітектурою і художнім міським обрамленням (outfitting), з іншого боку, йдеться про публічне мистецтво як «мистецтво у громадських інтересах» [22].

По-друге, виходячи з того, що, як зазначає А. Лефевр, простір політичного постає не лише об'єктом, а й самостійним актором, відповідно, виникає необхідність дослідження історії простору [9, с. 11]. З точки зору еволюції поглядів на політичний простір, можемо говорити про зміну уявлень від його ототожнення із виключно територією в контексті фізико-географічного виміру і до заперечення простору як такого в контексті теорій інформаційного суспільства, де на заміну «часу – простору» (Time – Space) прийшов «час – швидкість» (Time-Speed).

Власне тут доходимо до поняття спатіалізації. Термін «спатіалізація» вводить р. Шилдз у передмові до праці А. Лефевра «Виробництво простору» переводячи його англійською мовою з французького терміна "l'espace" [25]. Спатіалізація може бути потрактована як просторові форми, де борються соціальні активності й матеріальні речі, феномени або процеси [25]. До речі, П. Розенвалон зазначає, що ще К. Маркс вказує на те, що територія перестає бути лише пасивним носієм політичного суверенітету, гео-

фізичними рамками повноважень; вона стає динамічним й активним знаряддям побудови держави – особливого способу політичного взаємозв'язку між простором та суспільством [24]. Когнітивні карти, за О. Маршартом, є одним із аспектів спатіалізації, що також включає повсякденну практику, інституціоналізовані репрезентації й уявлення про можливі простори [22]. Зокрема, цей метод для аналізу ситуації в Україні й Росії використовує В. Чернецький [20].

Отже, повернемося до А. Лефевра, що говорить про «виробництво простору». Його концепція постає свого роду спробою переосмислення марксистської концепції базису та надбудови. Відповідно, її можна трактувати як концепцію пост-1968 р., коли, як стверджує Е. Соджа, А. Лефевр вказував на необхідність переорієнтації історичного матеріалізму на просторову проблематику [26]. Питання спатіалізації у науковця в найзагальнішому значенні пов'язане із необхідністю теоретичного осмислення відносин між територією, урбанізмом й архітектурою, що корелюють у формах імплікації –конфлікту [9]. Простір у такому контексті виникає, формується, впливає нерівномірно й повсюдно на різних рівнях, пов'язуючи й координуючи усі аспекти практики. А. Лефевр вказує на парадоксальну ситуацію: політична влада, правлячи «людьми», панує над простором, який вони займають як «суб'єкти», проте не владна над причинами й мотивами, що пересікаються у цьому просторі, іншими словами, інтенсивна політизація підриває сама себе, а безперервне політичне життя суперечить умовам власного існування – йдеться про соціальні групи, що через політику рухаються до революцій або ж через революції до політичного життя [9]. У такому контексті простір політизується, що викликає необхідність його деполітизації. Політизований простір руйнує власні політичні умови, бо управління ним і його привласнення суперечать державі й її політичним партіям, що, у свою чергу, вимагають управління у формі «самоврядування». При цьому А. Лефевр зазначає, що будь-яка група, клас або частина класу складається і отримує визнання як суб'єкт, тільки виробляючи якийсь простір, а будь-які ідеї, репрезентації, цінності, яким не вдається вписатися в простір, виробляючи відповідну морфологію, висихають, перетворюючись в знаки, зводяться до абстрактних розповідей, перетворюючись у фантоми [9]. Для нього боротьба політичними засобами проти політики ведеться у двох формах: як розділення (дискримінація, дроблення простору) і як змішування (народи, регіони всередині держав).

А. Лефевр виділяє такі риси сучасного для нього простору: гомогенність, фрагментація, ієрархічність. Причому намагання гомогенності (що під виглядом інформації приховує реальні відносини і конфлікти) продукує фрагментарність, а остання робить можливою ієрархію. Власне така організація централізованого простору слугує політичній владі, а суспільні класи виявляються у ньому в ієрархії зайнятих ними

просторів. А. Лефевр вказує на те, що соціальний простір має в основі фізичний вимір, на який накладаються різного роду шари, проте в процесі розвитку жоден із просторів не зникає [9]. Соціальні відносини для нього завжди мають просторовий характер, а їхня зміна взаємодетермінована. Відповідно, в такому контексті простір постає одночасно інструментом, метою, засобом, завданням. За думкою вченого, кожне суспільство через насилля (війни й революції), політичні й дипломатичні засоби, працю здійснювало «виробництво» простору. Таким чином, А. Лефевр вважає, що соціальний простір може бути осмислено тільки як особливий рід «діалектично пов'язаної тріади», що включає в себе три моменти: просторову практику (як сприймається простір), репрезентацію простору (що розуміється під простором) і простір репрезентації (як проживається простір), або ж три різних поля: фізичне (природа, космос), ментальне (включаючи логічні і формальні абстракції) і соціальне [9]. При цьому соціальний простір виступає як третє, відмінне, але включає в себе два інших. Р. Шилдз вказує на те, що теорія А. Лефевра прагне наблизитись до проблематики повсякденного життя, намагаючись охопити таким чином спеціалізацію соціальних відносин в цілому, через суб'єктність просторовості соціальна боротьба все більше укорінюється у цій просторовості й, відповідно, культура у такому контексті постає також конкретною практикою в просторі [25].

Актуальним у межах дослідження спатіалізації постає доробок М. Фуко. Для нього остання пов'язана із переведенням соціальної активності та речей матеріальної культури у просторові форми, які приводять до виникнення нових культурних форм, різних за масштабом та рівнем: від жестів та тілесних манер аж до геополітичних відносин держав, будучи постійно змінюваним результатом боротьби щодо оцінки місцевості та змістовного наповнення місць [19]. М. Фуко пропонує поняття гетеротопії, яке протиставляє утопії. На відміну від утопій, що, хоч і не мають реального місця, але все ж таки мають місце в просторі уяви, і тим самим вписані в дискурс, одержують вираження в просторі мови, гетеротопії, не пропонують можливості знайти спільний простір – загальне місце, топос для слів і речей [1]. Як зазначає О. Беззубова, в пізніших роздумах М. Фуко, присвячених проблемі дисциплінарних практик, «технікам себе» і темі спатіалізації суб'єктивності, важливого значення набуває поєднання у межах єдиного проблемного поля питання про мову, мислення та простір, що, зокрема, знайшло своє вираження у понятті дисциплінарних просторів [1].

Актуальним для розуміння феномену спатіалізації також постає поняття «третього простору» Е. Соджа. Для нього третій простір – це простір, куди входять різного роду розташування, що можуть бути побачені одночасно з усіх можливих точок зору, причому такий простір пов'язаний із розривом у порядку

дискурсу: подібний комплексний простір неможливо описати за допомогою слів і текстів, таким чином, дискурс не може повністю виразити «сенса людської просторовості» [26].

О. Маршарт трактує спатіалізацію як складний взаємодетермінований зв'язок соціальної активності, матеріальної культури та простору, своєрідне змістовне наповнення місць, коли спатіалізація постає політичною категорією [22]. Вчений вказує на особливу близькість культуральних студій до політичної теорії в англо-американському світі, на відміну від німецькомовного простору. Він зазначає, що за допомогою категорій «центру – периферії – кордону» та «політики локації/розташування» радикальні географи та урбаністи зробили категорію просторовості сильною та більш продуктивною як політичну категорію [22]. Вслід за Е. Лакло, диференціюючи соціальні науки та політичну філософію, О. Маршарт виокремлює три пари категорій (поза тим, що вони можуть розташовуватись на різних онтологічних рівнях), які можуть впливати на просторовість: 1) час і простір; 2) різного роду простори; 3) спатіалізація. Отже, у найзагальнішому значенні спатіалізація постає фіксацією в просторі культурних цінностей й важливих соціальних сенсів, що змінюються темпорально.

У такому контексті прикладом спатіалізації є глобалізація. За Т. Фрідманом, із виникненням глобалізації 3.0, остання «скорочує світ із маленького розміру до крихітного і водночас вирівнює поле» [18, с. 9]. На зміну концепції «глобального села» приходять концепції «сплощеного світу»: якщо глобалізація 1.0 – країни, 2.0 – ТНК, то глобалізація 3.0 – потенція індивідів співпрацювати та змагатися глобально (власне співпрацювати як асоціативний та змагатися як дисоціативний підходи). Тобто простір корелює із тими межами, котрі пов'язані із діяльністю суб'єктів політичного простору та політичною суб'єктивізацією простору політичного. Якщо за державної суб'єктності простір політичного можна було окреслити, виходячи із територіальних та інституційних вимірів останньої, з одного боку, та міждержавних і наддержавних інтеракцій, з іншого боку; за поширення глобалізації, глокалізації та концепції «глобального села» простір політичного як простір розриву соціального можна ідентифікувати із аналізу діяльності державних та недержавних акторів, ТНК, то «сплощений світ» – це світ, де превалує антропологічний вимір. Звідси, услід за А. Філіповим, можна виокремити три елементи, через які окреслюємо простір політичного: 1) територія; 2) місце; 3) потік [17].

Елементи простору політичного, поряд із темпоральним виміром політичного та антропологічним виміром як конституючим, постають атрибутами політичного. Симптоматичним видається погляд на кореляцію російського дослідника О. Тинянової. Для неї територія (земля) є універсальним ресурсом першого порядку. Універсальними ресурсами другого порядку, що забезпечують доступ до ресурсу пер-

шого порядку, а також виробництво й розподіл всіх інших ресурсів, є людина (населення) і організація, а ресурсом третього порядку – інформація [16].

Отже, якщо простір політики – це простір буття гегемонійного дискурсу й фрейму, а також діяльності інститутів політики, то простір політичного – простір межевості. Топографічно простір політичного локалізується у межах дихотомічного розриву «Я – Чужий/Інший» не на межах кордонів у класичному розумінні (державних, геополітичних), а на межах відмінних усталених фреймів, кодів мовної детермінації як логіки порозуміння. С. Маккуайр зазначає, що, торкаючись політичного виміру, категорії є тим інструментом, який допомагає нам структурувати, класифікувати, що значить розділяти, соціальний і політичний простір [11]. Тут постає ще два важливих питання: 1) питання меж політичного, коли воно стає власне таким; 2) питання межевості політичного як однієї з його характеристик. В. Малахов вказує на проблему стилізації політичних меж під культурні або цивілізаційні, звертаючи увагу на поширені випадки пояснення меж/кордонів, що мають політичне підґрунтя, культурою [12, с. 6]. Тут йдеться не про категорії відображення об'єктивного світу, а категорії структурування дійсності, і отже, розділення, іманентно містячи у собі як епістемологічну, так і політичну складову. Межевість політики у найзагальнішому значенні пов'язують із державними кордонами. Проте межевість політичного розширює такий підхід. А. Дністровий зазначає: «Реально ми стаємо свідками зародження нового типу ететицизму – не експансивного (часів індустріальної модерності та авторитаризму), який підкорював і зовнішні простори: дрібні держави, народи й етноси, брутально втручаючись у приватне життя, а операційного, мультифункціонального» [7, с. 9]. Така мультифункціональність виносить на порядок денний переосмислення простору приналежності, що корелює як зі зміною координат (простір), так і зі зміною порядковості (час) соціального та політичного буття, коли сучасну добу у такому контексті описують як добу глобальної прикордонної зони. З цього приводу І. Кононов зазначає: «Актуальними стали уявлення про межі, які людству необхідно брати до уваги у своїй діяльності» [7, с. 58]. За П. Брокнером кордон відокремлює не менше, ніж об'єднує, «це не меншою мірою двері, ніж місток, що поєднує і лишається відкритим до того, від чого відокремлює нас» [2]. Причому для сучасного соціального простору межі – це й заборонені зони, системи безпеки, віртуальні обмеження, закриті квартали; «діряві кордони на одних рівнях протистоять новим формам тертя та розвитку нових механізмів нагляду і прикордонного контролю на інших» [11, с. 33]. Особливу роль у такому контексті сьогодні відіграють віртуальний простір та феномен медійного міста.

Медіа змінюють можливість політичної репрезентації у контексті політичної суб'єктивізації – сьогодні «не існувати» великою мірою означає не бути репре-

зентованим у медіа. Феномен, пов'язаний із сучасними медіа та мережею Інтернет, – феномен медійного міста як симбіозу розсіювання та концентрації мереж, де «з одного боку, цифрові мережі сприяють все більш широкому поширенню економічної діяльності в географічному просторі; з іншого – підсилюють концентрацію впливу, оскільки командні пункти світової економіки зосереджуються в порівняно нечисленних «глобальних містах» [9]. Включення до простору політичного медійних міст ставить під сумнів надто радикальне твердження про анігіляцію «простору – часу», натомість вказує на необхідність переосмислення їхнього трактування. В такому контексті кореляцію із архітектурою та медіа сьогодні позначають як «розширену реальність», «розширений простір», заперечуючи у такому понятті повну детериторизацію, проте вказуючи на формування нових центрів, що перманентно визначаються у співвідношенні із іншими.

Отже, якщо простір політики постає простором діяльності суб'єктів політики та визначається межами їхнього впливу, то простір політичного постає простором не політичних суб'єктів, а політичної суб'єктивації, постаючи таким чином простором розриву, межовості, тим, де концентрується контингентність, а гегемонійний тип організації співжиття трактується не як інваріант, а як один з можливих. Причому простір політичного, як і політичне, може бути потрактований в асоціативному та дисоціативному аспектах. Простір політичного постає не лише об'єктом, а й самостійним актором, й у такому контексті базовою характеристикою простору політичного постає спатіалізація. Такий погляд на простір політичного крізь призму політичної спатіалізації дає змогу глибше зрозуміти сучасні політичні процеси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беззубова О. «Другие пространства» Мишеля Фуко: современные стратегии интерпретации / О. Беззубова // Вестник гражданских инженеров. – 2011. – № 2 (27). – С. 199–204.
2. Брокнер П. Тиранія каяття / П. Брокнер. – К. : Темпора, 2013. – 216 с.
3. Бурдые П. Социальнопространство: поля и практики / П. Бурдые. – СПб. : Алетейя, 2007. – 367 с.
4. Гришин Н. Политическое пространство как объект теоретических и прикладных политических исследований / Н. Гришин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/politicheskoe-prostranstvo-kak-obekt-teoreticheskikh-i-prikladnyh-politicheskikh-issledovaniy#ixzz46vECiJi>.
5. Дністровий А. Глобус Карла Маркса: Есеї з соціальної та політичної критики / А. Дністровий. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – 156 с.
6. Коврига С. Детермінанти політичного простору / С. Коврига [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27420/16-Kovryha.pdf?sequence=1>.
7. Кононов І. Соціологія і проблема просторової організації суспільства / І. Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 57–78.

8. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці / Г. Коржов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 107–124.
9. Лефевр А. Производство пространства / А. Лефевр. – М. : StreikePress, 2015. – 432 с.
10. Львовский С. Рецензия: Анри Лефевр «Производство пространства» / С. Львовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strelka.com/ru/magazine/2015/04/10/review-henri-lefebvre-the-production-of-space>.
11. Маккуайр С. Медийный город: медиа, архитектура и городское пространство / С. Маккуайр. – М. : Институт медиа, архитектуры и дизайна «Стрелка», 2014. – 207 с.
12. Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М. : Новое литературное обозрение, 2014. – 232 с.
13. Мельвиль А. Пространство и время в мировой политике / А. Мельвиль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-10.pdf.
14. Пушкарева Г. Политическое пространство: проблемы теоретической концептуализации / Г. Пушкарева // Полис. Политические исследования. – 2012. – № 2. – С. 166–176.
15. Семигин Г. Политическое пространство / Г. Семигин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/2473.html>.
16. Тынянова О. Концепция организованного пространства: инфраструктурная организация приграничных ТВД в постклассическую эпоху / О. Тынянова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-organizovannogo-geopoliticheskogo-prostranstva-infrastrukturalnaya-organizatsiya-prigranichnyh-tvd-v>.
17. Филиппов А. Пространство политических событий / А. Филиппов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intelros.org/lib/statyi/fillipov1.htm>.
18. Фридман Т. Світ плаский: Глобалізований світ у XXI столітті / Т. Фридман. – Х. : Акта, 2008. – 675 с.
19. Фуко М. Пространство, знание и власть / М. Фуко // Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью. – Ч. 3. – М. : Практикс, 2006. – С. 215–236.
20. Чернецький В. Картографуючи посткомуністичні культури / В. Чернецький. – К. : Критика, 2013. – 430 с.
21. Allen R. The Socio-Spatial Making and Making of “Us”: Toward a Critical Postmodern Spatial Theory of Difference and Community / R. Allen // Social Identities. – 1999. – Vol. 5. – № 3. – P. 249–277.
22. Marchart O. Art, Space and the Public Sphere(s). Some basic observations on the difficult relation of public art, urbanism and political theory / O. Marchart [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eicp.net/transversal/0102/marchart/en>.
23. Massey D. Politics and Space – Time / D. Massey // New Left Review. – 1992. – № 196. – P. 65–84.
24. Shields R. Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity / R. Shields. – London : Routledge, 1991. – 352 s.
25. Soja E. Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory / E. Soja. – London : Verso Press, 1989. – 266 p.
26. Sorokin P. Social Mobility / P. Sorokin. – London : Routledge. Thoemmes Press, 1998. – 567 p.